Feliks Czyżewski

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Instytut Filologii Słowiańskiej

Zakład Filologii Ukraińskiej

UWAGI O POGRANICZU JĘZYKOWYM NA PRZYKŁADZIE ANTROPONIMII POŁUDNIOWEGO PODLASIA

W pracach Profesora Sławomira Gali można dostrzec przesunięcie zainteresowań badawczych z obszarów centrów etnicznych na obszar pograniczy językowych [por. Gala, 1994]. Centrum i peryferia językowe to zagadnienia, które występują w publikacjach zarówno onomastycznych, jak i dialektologicznych Uczzonego. W grupie tych prac wyróżnić trzeba publikacje dotyczące pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego, w których zawarł wiele uwag metodologicznych [Czyżewski, Gala, 1994]. Niniejszy artykuł nawiązuje do problematyki pogranicza językowego w zakresie antroponimii.

Powstaje pytanie, w jakim zakresie i stopniu nazwy osobowe mogą świadczyć o zjawiskach właściwych pograniczu językowemu. W celu rozstrzygnięcia tak postawionego problemu autor artykułu przywołuje argumentację wynikającą z analizy nazw osobowych, tj. nazwisk i imion, wydobytych z inskrypcji nagrobnych znajdujących się na cmentarzach południowego Podlasia [por. Czyżewski, 2013]. W niniejszej publikacji wyzyskuje się materiał egzemplifikacyjny, pochodzący ze zbiorów inskrypcji zebranych w latach 2005–2008 (w artykule wykorzystano dokumentację uzyskaną z około 40 cmentarzy, zob. Rozwiązania skrótów nazw miejscowości)¹. Inskrypcje pochodzą z cmentarzy zarówno jednowyznaniowych prawosławnych, jak i mieszanych – rzymskokatolickich i unickich czy też rzymskokatolickich i prawosławnych². Występujące w inskrypcjach nagrobnych

¹ Szczegółowe informacje podane zostały w pracy *Antroponimia pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego w świetle inskrypcji nagrobnych* [zob. Czyżewski, 2013, m. 4, s. LXII].

² Dokumentację fotograficzną inskrypcji w terenie przeprowadzili autor niniejszej publikacji oraz Anna i Michał Czajkowsky [zob. Czyżewski, 2013, s. XII].

antroponimy dokumentują stan nazewnictwa osobowego ludności zamieszkującej południowe Podlasie w stuleciach XIX i XX [por. Czyżewski, 2013, s. XI–XIII]. Napisy nagrobne utrwalone zostały łacinką i cyrylicą; pierwsze dotyczą tekstów polskojęzycznych, drugie zaś rosyjsko- i ukraińskojęzycznych [zob. dokładniej na ten temat w Czyżewski, 2013, s. XLI–XLVII].

Przyjęte w artykule pojęcie „pogranicze językowe” dotyczy przede wszystkim pogranicza etnicznego polsko-ukraińskiego³. Uwarunkowane jest ono genetycznie i terytorialnie, i wiąże się z pierwotnym polsko-ruskim osadnictwem. Sąsiedztwo, a później współistnienie ludności zamieszkałej tu od stuleci wytworzyło stan wspólnoty, przy jednoczesnym zachowaniu odrębności języka i wyznania. Wspólnota ta istnieje od wieków. Pogranicze polsko-ruskie występuje we wspólnotach lokalnych i w rodzinach, na co wskazują m.in. nazwy osobowe.

Analizowane antroponimy odzwierciedlają cechy polsko-wschodnio-słowiańskiego pogranicza językowego⁴. Inskrypcje nagrobne badanego terenu pod względem formy i treści – z jednej strony – nawiązują do struktury i semantyki inskrypcji tworzonych w centrach etnicznych, z drugiej zaś – wskazują na cechy typowe dla pogranicza. Wybrane problemy antroponimii na podstawie inskrypcji nagrobnych autor niniejszych rozważań przedstawił w artykułach: *Imiona na nekropoliach południowego Podlasia jako odzwierciedlenie pogranicza kulturowego (na przykładzie inskrypcji nagrobnych w Kostomłotach pod Białą Podlaską* [Czyżewski, 2008], *Formuły identyfikacyjne ludności południowego Podlasia (na podstawie inskrypcji nagrobnych pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego)* [Czyżewski, 2010], *Nazwiska patronimiczne na wschodzie Polski na podstawie inskrypcji nagrobnych na nekropoliach prawosławnych* [Czyżewski, 2014].

INSKRYPCJE JAKO NOŚNIKI WIEDZY ANTROPONIMICZNEJ

1. Inskrypcje w zakresie informacji antroponimicznych dzielą się na:

a) zawierające informacje o zmarłym (zmarłych) i fundatorze, por. РОДИТЕЛИ 16 Л СЫНУ / ВЛАДИМИРУ / ГОГОЛМКУ / УЧЕНИКУ УЧИТ. СЕМИН. / СК. 4 НОЯБРЯ 1898 Г. [...] ВР-II-3138⁵, Б.П. / ОКСЕНЯ / КОЛЕНЕЦЬ /

³ Antroponimy zawarte w inskrypcjach, szczególnie XIX-wieczne i z początków XX w. mają też cechy języka rosyjskiego. Wiąże się to z zaborem tych ziem. W niniejszym artykule wpływ rosyjski na antroponimie nie jest opisywany.

⁴ O znaczeniu materiału onomastycznego pochodzącego z inskrypcji nagrobnych pisali m.in.: Lubow Frolak, Ewa Nazaruk [Frolak, Nazaruk, 2008; Frolak, 2012, 2012a], Feliks Czyżewski [2009], Agnieszka Dudek-Szumigaj [2014], Sławomir Kowal [2007].

⁵ W przytaczanej dokumentacji podaje się skrót miejscowości oraz numer inskrypcji w całym zbiorze.

ПОМЕРЛА /8/VIII 1940 Р. / [...] ВІЧНА ІЙ / ПАМЯТЬ / ЗБУДОВАВ / КОЛЕ-
НЕЦЬ / ІВАН / В 1940 Р. КС-I-0211; Б.П. / АДАМ / СОФІЯ / КОРНЕЛЮКИ
/ ВМЕРЛ В 1933 Р. / [...] ВОЛОДИИР / КОРНЕЛЮК [...] ВІЧНА ІМ / ПА-
МЯТЬ / ЗБУДОВАЛА / ОЛЕКСАНДРА / ТАРАТИКА / В 1945 Р. КС-II-0346;

b) informujące wyłącznie o zmarłym (zmarłych), por. ІВАН РОМАНЕЧКО
/ ЛЕТУН ТОШКО / ЗАГИНУЛИ ТРАГІЧНО / [...] 1947 Р. / ОСИП НЯЙ-
КО / ДУБ ЛЕСЯ І ЗІРКА / ЗАГИНУЛИ ТРАГІЧНО [...] 1946 Р. НА-298;
В СЛЕДСТВІЕ ПОЛЬСКО / НЕМЕЦКОЙ ВОИНЫ / ВЛАДИМИР / ГАРА-
СИМЮК / 6 СЕНТЯБРЯ 1939 Г. [...] СЛАВА ЕГО ПАМЯТИ КС-II-0442;
Ś.P. / Kurpyś / Anastazja / żyła lat 50 / zm⁶ [...] 1964 r. / [...] O-2332.

Pierwsze należą do nielicznych w analizowanym zbiorze i są typowe dla XIX i początków XX wieku. Druga grupa inskrypcji stała się powszechna szczególnie w okresie powojennym.

GRAFIA INSKRYPCJI JAKO WYZNACZNIK POGRANICZA KULTUROWEGO

2. Analizowane napisy nagrobne zostały zapisane w różnych alfabetach, co należy uznać za cechę pogranicza językowego i kulturowego⁷.

2.1. W analizowanych zbiorach inskrypcji nagrobnych dominują napisy utrwalone łacinką, por. Spoczywa w Bogu Ś.P. / Antonina Jarczuk / [...] KŃ-5962, Katarzyna Tymieńczuk / z Rusinków / żyła lat 72 / zm. [...] 1960 r. / [...] DRA-62, Ś†P / Michalina Wołos / [...] zm w 1938 r. / Szczepan Wołos / [...] zm. w 1945 r. / [...] DRA-110, Ś.P. Wawrzyńcowi Nowakowskiemu / Dziedzicowi dóbr / D. 19 listopada 1865 / Żył lat 77 DCZE-2471. Inskrypcje polskojęzyczne występują w całym ponadpółtorawiecznym okresie, podczas gdy inskrypcje cyryliczne były utrwalane tylko na określonych etapach dziejów omawianych nekropolii.

W grupie inskrypcji cyrylicznych znajdują się teksty rosyjsko- i ukraińskojęzyczne.

2.2. Inskrypcje rosyjskojęzyczne zapisywano na badanych cmentarzach wyłącznie cyrylicą. W obrębie tej grupy można wyróżnić:

a) inskrypcje utrwalone grażdanką sprzed reformy ortograficznej, którą przeprowadzono w latach 1917–1918, por. ЗДѢСЬ ПОКОЙТСЯ ПРАХЪ /

⁶ Zapisy skrótów są niekonsekwentne, np. skrót *zm* występuje w niektórych inskrypcjach bez kropki, w innych z kropką.

⁷ O grafii nazw osobowych w inskrypcjach nagrobnych zob. też Czyżewski, 2011.

УЛІЯНІЯ / БАБКЕВИЧЬ / СК. [...] 1904 Г. KW-1771, БАРТУШЕВСКИХЪ / РОМАНЪ СК. НА 74 Г. / ДОМИНИКА СК. НА 76 Г. [...] СНКА-7279, СО / СВЯТЫМИ УПОКОЙ / ГОСПОДИ ДУШУ УСОПЩАГО / РАБА ТВОЕГО / СИЛЬВЕСТРА / БАСЛАЯ ZAB-6620, НИКОЛАЙ НИКОЛАЕВИЧЬ / ДАВЫДОВЪ / КАПИТАН 20Й АРТ: БРИГ: / УМ. 9 АПРЕЛЯ 1902 Г. / НА 43 Г. ЖИЗНИ ВР-II-3227, УПОКОЙ ГДІ / ДЖШЖ Р. ПЕТРА ПОКОІСА ПРАХ ПЕТРА КОЗЛАРА УМ 1932 Г. ZE-6016, ЗДѢСЬ ПОКОИТСЯ ПРАХЪ РАБО/ВЪ БОЖИХЪ АННЫ ФЕОДОРА / ДОМИКИ / ІАКУМА, АННЫ И МАТРОНЫ / ВАЩУКИ / [...] 10 АВГУСТА 1913 Г. DCZE-2472;

b) inskrypcje podane grażdanką zreformowaną, zgodną z normą ortograficzną języka rosyjskiego, por. УПОКОЙ ГОСПОДИ ДУШУ / УСОПЩАГО РАБА ТВОЕГО / ИГУМЕНА ИОВА / БАДОВЦА / РОЖ. [...] 1892 Г. [...] СКОН. [...] 1981 J1-019, ЖЕНЯ / ХОРУЖАЯ / РОД. 28 ДЕК 1905 Г. / СК. 21 ФЕВ, 1911 Г. / СПИ [...] / ДОРОГАЯ ДОЧУРКА ВР-I-2907; ЗДЕСЬ ПОКОЙ / ТСЯ ПРАХЪ АЛЕКСАНДРА ВОЛЧКАСКОН. / НА 61 Г. ЖИЗНИ НА-128;

c) inskrypcje zapisane według kryterium fonetycznego – dość liczne, których forma jest niezgodna z normą literacką, por. ЗДЕСЬ / ПОКОИТСЯ ПРАХЪ / НАУМА / КИРИЛЮКА / УМ. 1922 Г. НА 60 Ж. / И ЕВО ЖЕНЫ / ВАРВАРЫ / УМ. 22 ОКТЯБ 1933 [...] J1-214, ДЛЯ ПАМЯТИ / ЮРКА / КЛОЧКА / УМ. В РОССИИ 1918 / И ЕВО СЫНА ЛЕОНТИЯ / УМ. НА ВОЙНЕ ПОД КИЕВОМ 1917 / [...] М-II-081; w tej grupie inskrypcji znajdują się zapisy dokonane przez ukraińskojęzycznych autorów, por. ВІЕЧНАЯ ПАМЯТЬ / АЛЕКСАНДР / ВЕНСЛАВОВСКИ / [...] ПОМ – 1925 Г. / [...] ZAB-6266. Forma graficzna ВІЕЧНАЯ wobec zgodnego z normą ortograficzną języka rosyjskiego zapisu ВЕЧНАЯ jest rezultatem ukraińskiej świadomości językowej autora inskrypcji, iż przed *e* występują spółgłoski twarde.

2.3. Inskrypcje ukraińskojęzyczne były utrwalane na kilka sposobów:

a) w alfabecie ukraińskim, por. Б.П. / ПАРАСКОВІЯ / АНДРЕЮК / ПРОЖИЛА ЛІТ 63 [...] / ВІЧНА ЇЇ ПАМЯТЬ / [...] АДАМ / АНДРЕЮК / ПРОЖИВ ЛІТ 64 / [...] Н-111, Б.П. / ВАСИЛЬ / БОГДАНЮК / ВМЕР [...] 1931 Г. [!]/ ПРОЖИВ / 22 Р. KSY-061; БОЖИК / ЯКІВ І ПЕЛАГІА / [...] ВІЧНА ЇМ ПАМЯТЬ / [...] НА-245, ЗІНА / ДЕРОМІЮК / ВМЕРЛА / 10 КВ 1925 / НА 26 РОЦІ / ЖИТТЯ / [...] Н-091; nierzadko z odstępstwami od normy ortograficznej, np. [...] ІВАН / ГАЦЬ / ВМЕР / 15 МАР 1937 / НА 67 РОКІ / ЖИТТЯ / [...] КС-II-0532 (por. НА 67 РОКІ);

b) w alfabecie rosyjskim, por. ТУТ СПОЧИ / ВАЕ ТИЛО Р.Б. / МАРІЯ ГУК / [ВМЕРЛА] 26 ЧЕРВ 1940 / [...] ПАМЯТЬ ЗБУДУВ. / [...] 3 СЕРПНЯ

1948 О-2265, Б.П. / ПАЛАШКА / КЛИЗА / ПОМЕРЛА [...] 1940 Р. / [...] ВИЧНАЯ ИЙ ПАМЯТЬ Н-272;

c) w alfabecie łacińskim – nieliczne, głównie w części nadbużańskiej, por. JOWYK ANTIN / PROŻYW. 45 / JOWYK CHWYDORA / PROŻYŁA 75 L. / [...] KW-1980.

WIELOJĘZYCZNOŚĆ AUTORÓW INSKRYPCJI

Kolejną cechą pogranicza językowego, odzwierciedloną w analizowanych inskrypcjach, jest wielojęzyczność autorów napisów nagrobnych. Autorami inskrypcji, szczególnie tych z XIX wieku i z pierwszej połowy XX wieku, byli przedstawiciele ludności autochtonicznej. Napisy utrwalone na nagrobkach cmentarzy prawosławnych i mieszanych stanowią źródło wiedzy o języku ich autorów. Inskrypcje poświadczają stopień opanowania normy językowej, wskazują na świadomość normy ortograficznej i ortofonicznej. Dokumentują funkcjonowanie na obszarze południowego Podlasia trzech języków ogólnonarodowych jako języków oficjalnych w różnych okresach dziejów, tj. języka rosyjskiego w XIX wieku i w początkach XX wieku, języka polskiego w okresie międzywojennym i po II wojnie światowej oraz języka ukraińskiego w latach 1940–1943. Złożona sytuacja języków pogranicza wschodniego wiązała się ściśle ze specyfiką tamtejszego języka religijnego – innego w cerkwiach prawosławnych z liturgicznym językiem starosłowiańskim, a innego w cerkwiach unickich oraz w kościołach rzymskokatolickich, a także z funkcjonowaniem na tym obszarze lokalnych gwar ukraińskich i polskich gwar kresowych.

3. Występujące w inskrypcjach nazwy osobowe charakteryzują się wariantowością. Wynika to przede wszystkim ze zmian, jakie dokonywały się w ciągu ponad dwóch stuleci w obrębie języków, głównie rosyjskiego i polskiego. W sytuacji oficjalnej zmiany języka administracji dochodziło do transpozycji nazwiska z określonej postaci graficznej i strukturalnej na formę odmienną graficznie i strukturalnie.

3.1. Przykłady transpozycji nazw osobowych z cyrylicy na łacinkę, por. Bieleckaja: *Белецкая* ШКА-7292 > Bielecka⁸: *Bielecka* ШКА-7293, DRA-121, KW-1813, SCZE-5791; Chorużaja: *Хоружая* ЖЕНЯ / ХОРУЖАЯ / РОД. 28 ДЕК 1905 Г. / СК. 21 ФЕВ, 1911 Г. / СПИ [...] / ДОРОГАЯ ДОЧУРКА ВР-I-2907 > Choraży: *Chorąży* Ś.P. / Franciszek Choraży / [...] zm. [...] 1996 r. HOW-II-0345, Nowickij:

⁸ Symbol > oznacza kierunek transpozycji nazwy osobowej z tekstu utrwalonego cyrylicą do tekstu utrwalonego łacinką. Transpozycję tę trzeba postrzegać w planie diachronicznym.

Новицькій BP-II-3129 > Nowicki: *Nowicki* BP-II-3092, BP-II-3096, KL-I-997, OKCY-7524, OKCY-7529, OKCY-7530.

3.2. Procesy transpozycji mogą być złożone, kiedy w analizowanych inskrypcjach występują równolegle antroponimy przynależne do trzech systemów językowych i ortograficznych, tj. rosyjskiego, ukraińskiego i polskiego, por. ros. Dolinskij: *Долинскій* KŃ-5912, KŃ-5958, KŃ-5975 // ukr. Doljinśkyj: *Долінський* МАТВИЙ / ДОЛІНСЬКИЙ [...] ВМЕР 3го МАРЦЯ [r.?] СЛУЖИВ ВІРОЮ І ПРАВДОЮ 50 ЛІТ KŃ-5995 > pol. Doliński: *Doliński* KŃ-5918, KŃ-5940, KŃ-6007, KŃ-6008, ZE-6038; por też ros. Dolinskaja: *Долинская* KŃ-5975 // ukr. Dolinśka: *Долінська* КАТЕРИНА / ДОЛІНСЬКА / ПРОЖИЛА ЛІТ [...] KŃ-5995 > pol. Dolińska: *Dolińska* KŃ-5940, KŃ-6007, ZE-6039.

Wielojęzyczny charakter napisów nagrobnych rodzi problem adekwatnej rekonstrukcji nazwy osobowej, niezbędnej do ustalenia właściwego kierunku analizy onomastycznej. Wiadomo bowiem, że wymienione języki charakteryzują się brakiem odpowiedniości przeniesienia podobnych dźwięków do różnych systemów graficznych (alfabetów), np. litera *И* w alfabecie rosyjskim oznacza dźwięk *i*, zaś w ukraińskim – *y*. W konsekwencji tak stosowanych transpozycji dochodzi do wariantywności nazwy osobowej. Najwyraźniej pokazuje to transpozycja grafemu *Г*, który w języku rosyjskim odpowiada głosce *g*, por. *Голод*: Б.П. / ФЕОДОР / ГОЛОД / УМЕР / 22 ДЕК. 1938 Г. / НА 65 Г. ЖИЗНИ / [...] КС-II-0534, zaś w ukraińskim – *h*, por. *Головач*: АДАМ / ГОЛОВАЧ / СК. 17-III 1938 Р. / НА 56 Р. ЖИТЯ / ВІД ЗЯТЯ / ДЕМЯНА / КОЛЯДА ZE-6064.

INTERFERENCJE PROZODYCZNO-FONETYCZNE

4. Kolejną cechą pogranicza językowego, odzwierciedloną w analizowanych antroponimach, są określone interferencje prozodyczne i fonetyczne. Inskrypcje, niezależnie od swej formy graficznej, łączy to, że ich autorami byli w większości autochtoni⁹.

4.1. Teksty napisów cmentarnych odzwierciedlają stosunki akcentowo-intonacyjne. Jest to akcent dynamiczny, swobodny i ruchomy, a więc typowy dla pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego. Skutki takiego akcentu najdokładniej pokazują nazwy osobowe. W materiale antroponimicznym redukcję przedakcentowych samogłosek średnich, tj. *e*, *o* > *i*//*y*, *u* widać wyraźniej w inskrypcjach

⁹ Obserwacja dotyczy inskrypcji powstałych w XIX i pierwszej połowie XX w., znajdujących się na cmentarzach wiejskich, zob. m.in.: Frolak, Nazaruk, 2008; Frolak, 2009; Czyżewski, 2009; Dudek-Szumigaj, 2014; Kowal, 2007.

utrwalonych cyrylicą niż w inskrypcjach podanych łacinką. Można sądzić, że w XIX wieku i na początku XX wieku była to cecha żywa. Tendencja ta w nazwiskach uległa petryfikacji, por. Bartoszewski: *Bartoszewski* ЧНКА-7249 > Bartoszewski: *Бартушевських* БАРТУШЕВСКИХЪ / РОМАНЪ СК. НА 74 Г. / ДОМИНИКА СК. НА 76 Г. [...] ЧНКА-7279.

4.2. W pewnych typach słowotwórczych analizowane nazwy osobowe miały akcent oksytoniczny, por. Misiej'uk: *Misiej'uk* BP-II-3255, M-I-055 > Misij'uk: *Мисі'юк* M-I-249. W przypadku akcentu paroksytonicznego, tak jak w języku polskim, redukcja *e* do *i*, *y* nie nastąpiłaby, ponieważ samogłoska *e* byłaby wówczas pod akcentem, por. *Misi'ejuk*. Przywołany przykład pokazuje, iż proces ustalania nazwisk dokonywał się w autochtonicznej wspólnotie ukraińskojęzycznej.

INTERFERENCJE MORFOLOGICZNE I HYBRYDYZACJA W ANTROPONIMII POGRANICZA

Antroponimy wydobyte z inskrypcji nagrobnych są pod względem strukturalnym typowe dla pogranicza polsko-ukraińskiego. Jedną z cech są nazwiska derywowane sufiksalnie. W całym zbiorze analizowanych nazwisk pochodzących z inskrypcji nagrobnych cmentarzy wiejskich stanowią one ponad 80% (np. w Holeszowie 85%).

5. Spośród charakterystycznych dla pogranicza polsko-ukraińskiego sufiksów nazwiskotwórczych są to:

5.1. Sufiks *-uk* // *-'uk*, tworzący nazwiska od podstaw imiennych, por.:

Haponiuk: *Haponiuk* BP-I-2801, BP-I-2804, BP-I-2806, BPA-9317, HOW-I-0043, HOW-I-0090, HOW-I-0091, HOW-I-0164, HOW-II-0399, HOW-II-0400, HOW-II-0441, J1-164, J1-247, J2-305, J2-401, J2-426, J2-427, J2-430, J2-431, J2-432, J2-473, J2-474, J2-477, J3-632, J3-664, J3-667, J3-681, J3-682, K-2229, OKI-8625, OKI-8626, RA-4017, RA-4030, RA-3874, *Гапоніюк* RA-3956, *Гапонюк* Б.П. /НАДІЯ / ГАПОЮК / ПР 12 ЛІТ / ПОМ. 29 / V 1944 Г. [...] HOW-II-0317 < nz. Hapon¹⁰: *Hapon* HOW-I-0028, KC-I-0072, KC-I-0251, KC-I-0252, KC-I-0292, KC-I-0295, KC-II-0435;

Karpiuk: *Karpiuk* HOW-I-0082, HOW-I-0083, HOW-II-0390, HOW-II-0413, HOW-II-0414, HOW-II-0431, HOW-II-0432, KC-I-0045, KC-I-0144, KC-I-0233, KC-I-0234, KC-II-0488, KM-1542, KM-1543, KM-1544, KM-1545, M-I-139, M-I-163, M-I-164, OKI-8657, *Карпюк* KC-I-0115, KC-I-0244, KC-I-0244, KC-

¹⁰ W analizowanym zbiorze nazw osobowych brakuje poświadczenia imienia *Hapon*, por. Czyżewski (w druku).

II-0324, KC-II-0380, *Карнюка* ВПОКОЙ ГОСПОДИ / ДУШУ ВМЕРШАГО / СЛУГУ ТВОЕГО / ДАНИЛА / КАРПЮКА / [...] KC-II-0469 < im. Karp: *Karp* BPA-9350, KC-I-0194, KM-1602, KW-1830, *Kapn* J-I-081, ZAB-6882;

Ostapiuk: *Ostapiuk* BP-II-3239, KM-1409, KM-1410, KM-1439, KM-1440, KM-1441, KM-1443, KM-1450, KM-1452, KM-1636, KM-1637, KM-1638, KM-1721, KM-1722, KM-1733, KŃ-5928, KŃ-5933, KŃ-5934, KW-1994, KW-1996, OLN-7670, OLN-7675, *Османюк* KW-1775, МИКОЛАЙ /ОСТАПЮК / [...] ПОМ. [...] 1988 Р. [...] ЖІНКА І ДІТИ KW-1776 < im. Ostap: *Ostap* SCZE-5833, *Oсman* SCZE-5794.

Sufiks *-uk* // *-'uk* należy do najbardziej produktywnych na pograniczu polsko-ukraińskim [por. Red'ko, 2007, t. II, s. 1343–1360], taki też status miał on w przeszłości [por. Huk, 1994, s. 223–224]. Przeważająca większość formacji patronimicznych jest tworzona od wschodnich imion kanonicznych lub od ich form ludowych.

5.2. W grupie nazwisk z sufiksem *-uk* // *-'uk*, obok typowej podstawy imion przynależnych do Kościoła wschodniego, występują, acz sporadycznie, nazwiska tworzone od imion używanych w Kościele rzymskokatolickim [por. m.in. Malec, 1994, s. 122–130, Malec, 1998, s. 107–112], np.:

Kazimieruk: *Kazimieruk* HOW-I-0176, *Kaźmieruk* HOW-II-0370, HOW-II-0419 < im. *Kazimier: *Kaziemierz* HOW-I-0445, *Kazimierz* DYN-7619, H-153, HOW-II-0449, J1-101, KM-1543, KM-1544, KM-169, PE-5699, ZAB-690 [por. Czyżewski (w druku)];

Romaniuk: *Romaniuk* BP-I-2779, BP-I-2781, BP-I-2873, DCZE-2485, DCZE-2490, HOW-I-0157, HOW-I-0158, HOW-I-0263, HOW-I-0264, HOW-II-0342, HOW-II-0376, HOW-II-0377, HOW-II-0378, HOW-II-0410, HOW-II-0465, HOW-II-0466, HOW-II-0467, HOW-II-0468, J2-295, J2-297, KC-I-0140, KEC-3333, KL-II-1324, KTY-8418, M-I-209, NW-3600, NW-3602, NW-3644, NW-3645, NW-3648, NW-3654, NW-3730, OKI-8471, OKI-8473, OKI-8474, OKI-8475, OKI-8476, OKI-8477, OKI-8478, OKI-8485, OKI-8541, OKI-8542, OKI-8543, OKI-8544, OKI-8645, OKI-8646, TOL-8287, TOL-8350, ZAB-6593, ZAB-6594, *Романюк* HOW-II-0386, OKI-8472, WKI-II-9248, ZE-6046, *Романюка* HOW-I-025219, HOW-I-026220; *Романюкъ* O-2278, SCE-5651, *Роман[юк]* SR-6131 < im. Roman: *Roman* BO-4163, BP-I-2892, BP-II-3143, CHKA-7271, H-017, HA-272, HA-279, DCZE-2509, J1-239, J1-629, K-2077, KC-I-0071, KC-I-0231, KC-II-0375, KC-II-0419, KC-II-0579, KEC-335, KEC-3490, KL-I-1127, KL-I-1242, KM-1591, KM-1708, KW-1866, KW-1970, M-I-096, M-I-125, M-I-188, M-II-290, M-II-448, M-II-464,

O-2363, O-2404, TOL-8180, TOL-8237, SNA-7420, SNA-7441, ZOW-8745, Роман DCZE-2466, H-114, H-287, HA-219, HA-240, J1-187, J1-208, PE-5709, SNA-7483, Романъ CHKA-7279, Романа ZAB-7027.

Wymienione nazwiska to formacje hybrydalne, bowiem w podstawach nazwisk są imiona, które wiążą się z kalendarzem Kościoła zachodniego (imię *Kazimierz* uzyskało popularność w XVII wieku, tj. po kanonizacji św. Kazimierza w 1521 roku [por. Grzenia, 2002, s. 187]; w przeszłości zostało poświadczane jako nieliczne na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim [por. Mytnik, 2010, s. 128; Tichoniuk, 2000, s. 105; Uscinowicz, 2011, s. 105].

Z kolei imię *Roman* < *Romanus* ‘pochodzący z Rzymu’ występuje w polskich źródłach już na początku XIII wieku [por. Grzenia, 2002, s. 283]. Imię *Roman* należy uznać za typowe dla pogranicza polsko-ukraińskiego; jest poświadczane zarówno w dokumentach ukraińskich [por. Mytnik, 2010, s. 71], jak i polskich [Malec, 1994, s. 318–319; Raszevska-Żurek, 2006, s. 55; Mytnik, 2010, s. 117].

5.3. Obok powszechnych w tej grupie patronimików do pojedynczych należą matrymonika. Odnotowano tylko nazwisko Ulaniuk: *Ulaniuk* H-175, HOW-I-0070, Улянiуk H-178, H-179 < im. *Ulana*: *Ulana* BP-II-3260, J-3-572, UK-5847, Уляна HA-038, HA-315, KTY-8429, KW-1841, M-II-004.

5.4. Dość liczną grupę stanowią nazwiska derywowane za pomocą sufiksu *-czuk*, por.:

Jaremczuk: *Jaremczuk* HOW-II-0356 < im.**Jaremko* < im. *Jarema* (w materiale autora brak poświadczeń [Czyżewski (w druku)]); w źródłach historycznych z pogranicza polsko-ukraińskiego formy *Jarema*, *Jaremko* notuje Irena Mytnik [Mytnik, 2010, s. 42]);

Lewczuk: *Lewczuk* BP-II-3120, HA-199, HA-296, HOW-I-0186, HOW-I-0191, HOW-II-0338, J2-378, J2-459, J3-651, KEC-3472, KEC-3480, KEC-3481, KEC-3482, KEC-3492, KC-I-0033, KW-1829, KW-1889, KW-2009, KW-2010, M-I-257, M-I-258, M-I-259, M-II-022, M-II-349, TOL-8292, TOL-8344, ZAB-6666, Левчук МАРИЯ [...] ЛЕВЧУК / СКОНЧ. [...] 1944 Г. BP-II-3049, Левчук В.П. / ЙОСИФ / ЛЕВЧУК / [...] АННА ЛЕВЧУК [...] ВЕЧНАЯ ИМ ПАМЯТЬ HA-322; Левчуков УСОПШЕЙ / РАБЕ БОЖЕЙ / МАРИИ / ОТ ЛЮБЯЩИХ ТЕБЯ / МУЖА И ДЕТЕЙ / ЛЕВЧУКОВ / [...] HOW-I-0025, Левчук J2-330, J2-348, KW-1828, KW-1831, Льєвчук M-I-254, Левчуку В.П. МАЛЕНЬКОМУ КОЛІ ЛЕВЧУКУ CHKA-7253, Lewczuk KEC 3341 < *Lewko* (*Łewko*) < *Lew* (*Łew*) (poświadczane w zbiorze imion z badanego terenu [Czyżewski (w druku)]). Formy *Lew* (*Łew*), *Lewko*

// *Lewko* zostały odnotowane w materiale historycznym z pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego [por. Mytnik, 2010, s. 52; Tichoniuk, 2000, s. 110];

Pietruczuk: *Pietruczuk* DCZE-2426, HOW-I-0056, HOW-II-0433, HOW-II-0434, J3-676, J3-708, J3-745, J3-746, KL-I-1090, M-I-115, M-I-116, OKI-8479, ZAB-6347, ZAB-6348, ZAB-6679, ZAB-6726, ZAB-6727, ZAB-6728, ZAB-6781, ZAB-6782, *Петручук* J1-031, J1-184, J1-186, J3-675, *Петручука* J3-674, ZAB-6678 < Pietruk < Piet(e)r¹¹ // im. Petro: *Петро*¹² HA-085, HA-174, HOW-II-0395, *Пемпа* KSY-007, ŻKA-9115, HOW-I-025219, *Пемп*¹³ H-008, J 1-006, J 1-262, KC-II-0361, KC-II-0508, NW-3750, SRE-4187, ZAB-6218, *Пемпа* HOW-I-0065, NW-3751, SCZE-108, ZE-6016;

Samczuk: *Samczuk* HOW-I-0086, HOW-I-0087, HOW-I-0200, HOW-I-0274, HOW-I-0275, HOW-II-0349, HOW-II-0375, HOW-II-0379, HOW-II-0415, HOW-II-0416, HOW-II-0417, HOW-II-0420, HOW-II-0421, HOW-II-0473, *Самчук* H-311, H-312 < im. *Samko* < im. *Samson*, *Samuel*. Forma *Samko* była znana na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim już w XVI wieku [por. Timoszuć, 2000, s. 129] i utrzymywała się także później [Mytnik, 2010, s. 73].

5.5. Odrębną grupę charakterystyczną dla pogranicza polsko-ukraińskiego stanowią nazwiska derywowane za pomocą *-ko* / *-czko* [por. Mytnik, 2010, s. 195–196].

Bajko: *Bajko* HOW-I-0099, HOW-I-0100, HOW-I-0101, HOW-I-0150, HOW-I-0152, HOW-I-0197, HOW-I-0255, HOW-I-0256, HOW-I-0259, HOW-I-0260, HOW-I-0261, HOW-I-0299, HOW-II-0320, HOW-II-0321, HOW-II-0322, *Байко* HOW-I-0071, HOW-II-0340, J3-544, J3-545 < nz. Baj: *Baj* BP-II-3266, HOW-I-0053, HOW-I-0076, HOW-I-0088, HOW-I-0254, HOW-II-0447, *Бай* J-219 < ap. *baj*;

Pyszko: *Pyszko* HA-235, HOW-I-0017, HOW-II-0361, HOW-II-0374, *Пышко* HOW-I-0049, HOW-II-0362 < ap. *pyszny*, *pysznić się* [por. Słownik XII–XV, 2007, s. 130];

Radko: *Radko* KL-I-1001, KL-I-1002, ZAB-6757, ZAB-6758, *Радко* ЗДЕСЬ / УПОКОИТСЯ / РАБ БОЖЬЙ / КОНСТАНТИН / РАДКО / УРОЖДЕН 1870 Г. / ПОМЕР 1951 Г. ZAB-6475 < im. cerk. *Rodion* // *Radjon*, *Radiwon* [por. Tichoniuk, 2000, s. 126–127], możliwe od złożień: *Radosław*, *Radomir*, *Rodogost*

¹¹ Imię *Piet(er)* występuje w podstawach nazwisk: *Petruczuk* (*Pietruczuk*, *Pitroczuk*), *Petrykowski* (*Petrykowskiy*, *Pietrikowskiy*), *Pietrach*, *Pietraszuk*, *Pietrusiuk*, *Pitruszka*, *Pietryczuk*, *Pietryk*, *Pietrzyk* [Czyżewski, 2013, s. 76–77].

¹² Zapis w inskrypcjach ukraińskojęzycznych *Петро*, *Пемпа*, fonetycznie *Petr'o*, *Petr'a*.

¹³ W inskrypcjach rosyjskiej występuje *Пемп*, *Пемпа*, fonetycznie *Pietr*, *Pietr'a*.

[por. Słownik XII–XV, 2007, s. 131]. Nazwa osobowa *Radko*, *Rad'ko* została poświadczona na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim już w XVI wieku [por. Mytnik, 2010, s. 71; Tichoniuk, 2000, s. 126–127].

WNIOSKI

Utrwalone w inskrypcjach nagrobnych cmentarzy południowego Podlasia nazwy osobowe odzwierciedlają, jak wynika z przeprowadzonej analizy, typowe cechy pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego. Antroponimia występująca w napisach cmentarnych zachowuje rezultaty procesów historycznych, społecznych, kulturowych południowego Podlasia, które dokonywały się w okresie XIX i XX wieku. Antroponimy zawarte w inskrypcjach są więc rezultatem przemian językowych zachodzących w lokalnych wspólnotach, zróżnicowanych wyznaniowo i społecznie. Oprócz wewnętrznych procesów zachodzących na omawianym pograniczu, na język wspólnoty mieszkańców wsi nadbużańskich oddziaływał także w różnych okresach dziejów język administracji rosyjskiej, polskiej oraz epizodycznie ukraińskiej. W konsekwencji antroponimia utrwalona w inskrypcjach odzwierciedla w grafii i języku sytuację społeczno-kulturową i polityczną pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego.

ROZWIĄZANIA SKRÓTÓW NAZW MIEJSCOWOŚCI¹⁴

BO – Brzeźno gmina (dalej: gm.) Dorohusk, BPA – Bokinka Pańska gm. Tuczná, BP – Biała Podlaska, CHKA – Choroszczyńska gm. Tuczná, DCA – Dąbrowica Mała gm. Piszczac, DCZE – Dobratycze gm. Kodeń, DRA – Dratów gm. Ludwin, DYN – Dobryń Duży gm. Zalesie, H – Horostyta gm. Horostyta, HA – Hola gm. Stary Brus, HOW – Holeszów gm. Hanna, J – Jableczna gm. Sławatycze, K – Kodeń gm. Kodeń, KC – Kodeniec gm. Dębowa Kłoda, KEC – Kijowiec gm. Biała Podl., KL – Kobylany gm. Terespol, KM – Kostomłoty gm. Kodeń, KŃ – Kosyń gm. Wola Uhruska, KSY – Kaplonosy gm. Horostyta, KTY – Kąty gm. Kodeń, KW – Kopytów gm. Kodeń, M – Międzyłесь gm. Tuczná, NW – Nosów gm. Leśna Podlaska, O – Okczyn gm. Kodeń, OKCY – Ortel Książęcy gm. Biała Podl., OKI – Olszanki gm. Kodeń, OLN – Olszyn gm. Rokitno, PE – Podgórze gm. Chełm, RA – Ruda gm. Ruda Huta, SCZE – Siedliszcze gm. Siedliszcze, SNA – Sycyna gm. Biała Podl., SR – Sobibór gm. Włodawa, TOL – Terespol

¹⁴ Większość wymienionych miejscowości znajduje się w powiatach Biała Podlaska, Włodawa, sporadycznie w powiecie chełmskim.

gm Terespol, UK – Uhrusk gm. Wola Uhruska, WKI – Wiryki gm. Wiryki, ZAB – Zabłocie gm. Kodeń, ZE – Zbereże gm. Wola Uhruska, ZOW – Zahorów gm. Piszczac.

BIBLIOGRAFIA

- CZYŻEWSKI Feliks, 2008, Imiona na nekropoliach południowego Podlasia jako odzwierciedlenie pogranicza kulturowego (na przykładzie inskrypcji nagrobnych w Kostomłotach pod Białą Podlaską), *Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego*, LIII, s. 65–77.
- CZYŻEWSKI Feliks, 2009, Nekropolie jako znak kultury pogranicza, *Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego*, 36, s. 13–32.
- CZYŻEWSKI Feliks, 2010, Formuły identyfikacyjne ludności południowego Podlasia (na podstawie inskrypcji nagrobnych pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego), w: *W świetle nazw. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Czesławowi Kosylowi*, pod red. H. Pelcovej, Lublin, s. 79–89.
- CZYŻEWSKI Feliks, 2011, Uwagi o grafii nazwisk w inskrypcjach nagrobnych nekropolii prawosławnej diecezji lubelsko-chełmskiej – z perspektywy kontaktów polsko-wschodniosłowiańskich, w: „Szlach da Źajemnasci”. *Materiały XVII międzynarodnej naukowej konferencji*. Hrodna, 18–19 listopada 2010 hoda, red. odpow. G. Chackiewicz, Grodna, s. 357–360.
- CZYŻEWSKI Feliks, 2013, Antroponimia pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego w świetle inskrypcji nagrobnych. Część 1. Słownik nazwisk, Lublin.
- CZYŻEWSKI Feliks, 2014, Nazwiska patronimiczne na wschodzie Polski na podstawie inskrypcji nagrobnych na nekropoliach prawosławnych, w: *Polsko-białoruskie związki językowe, literackie, historyczne i kulturowe*, t. XIV, *Materiały XIX Międzynarodowej Konferencji Naukowej „Droga ku wzajemności”*, Białystok 20–21 września 2013, pod red. B. Siegienia, Białystok, s. 19–30.
- CZYŻEWSKI Feliks, (w druku), Antroponimia pogranicza polsko-wschodniosłowiańskiego w świetle inskrypcji nagrobnych. Część 2. Słownik imion, Lublin.
- CZYŻEWSKI Feliks, GALA Sławomir, 1993, Zagadnienie pogranicza językowego na przykładzie nazwisk włodawskich, w: *Systemy onomastyczne w słowiańskich gwarach mieszanych i przejściowych*, pod red. S. Warchoła, *Rozprawy Sławistyczne UMCS 7*, s. 113–136.
- DUDEK-SZUMIGAJ Agnieszka, 2014, Pogranicze polsko-wschodniosłowiańskie w świetle badań nad inskrypcjami nagrobnymi, w: „Szlach da Źajemnasci”. *Materiały XVIII Międzynarodowej Naukowej Konferencji*, red. E. Pańkow, I. Popow, E. Jarmusik, Lida, s. 130–136.

- FROLAK Lubow, NAZARUK Ewa, 2008, Inskrypcji nekropoli pols'ko-ukrajins'koho pohranyczczia: namohylni napysy na cwyntari seła Hanna Wołodaws'koho powitu na Lublinszczyni, „Dialektolohichni Studiji”, 7: Tradyciji i modern, Lwiw, s. 105–114.
- FROLAK Lubow, 2009, Semantyka i struktura napisów nagrobnych nekropolii prawosławnych Lubelszczyny, w: „Szlach da ŭzajemnasci”. Materyjały XVII Miżnarodnaj Naŭkowej Konfierencyi, Grodno, s. 348–351.
- FROLAK Lubow, 2012, Strukturno-semantyczni typy inskrypcij ta hraficzni osoblywosti namohylnych napysiw na dejakych łemkiwskich cwyntariach (Czastyňa 1), „Spheres of Culture”, 1, s. 192–203.
- FROLAK Lubow, 2012, Strukturno-semantyczni typy inskrypcij ta hraficzni osoblywosti namohylnych napysiw na dejakych łemkiwskich cwyntariach (Czastyňa 2), „Spheres of Culture”, 2, s. 203–213.
- GALA Sławomir, 1994, Małopolsko-śląsko-wielkopolskie pogranicze językowe, cz. 1–2, Łódź.
- GRZENIA Jan, 2002, Słownik imion, Warszawa.
- HUK Irena, 1994, Imiennictwo ukraińskie w księgach metrykalnych parafii Źdżanne koło Chełma z drugiej połowy XVIII wieku, Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze, 2, red. S. Kozak, s. 222–226.
- KOWAL Sławomir, 2007, Fonetyczni rysy przywyszcz u nadmohylnych napysach, w: Zachidnopolis'kyj dialekt u zahalnoukrajins'komu ta wsesłow'jans'komu kontekstach, „Wołyń Fiłolohiczna: tekst i kontekst”, 4, Łuck, s. 227–235.
- MALEC Maria, 1994, Imiona chrześcijańskie w średniowiecznej Polsce, Kraków.
- MALEC Maria, 1998, Imiona, w: Polskie nazwy własne. Encyklopedia, red. E. Rzetelska-Feleszko, Warszawa – Kraków, s. 97–118.
- MYTNIK Irena, 2010, Antroponimia Wołynia w XVI–XVIII wieku, Warszawa.
- RASZEWSKA-ŻUREK Beata, 2006, Kształtowanie się nazwisk równych imionom w Polsce (wiek XIII–XVI), Warszawa.
- RED'KO Julian, 2007, Słownik sučasnych ukrajins'kich przywyszcz u dwoch tomach, t. I: A–M, t. 2: N–JA, Lwiw.
- KOWALIK-KAŁETA Zofia, DACEWICZ Leonarda, RASZEWSKA-ŻUREK Beata, red., 2007, Słownik najstarszych nazwisk polskich. Pochodzenie językowe (XII–V wiek), t. I, Warszawa.
- TICHONIUK Bazyli, 2000, Imiona i ich formy na pograniczu polsko-białoruskim od XVI wieku do roku 1839, Zielona Góra.
- USCINOWICZ Anna K., 2011, Słoŭnik asabowych ŭłasnych imion, Minsk.